

GÅRDEN TOMTA I BORTAN.

*En av Gunnarskogs äldsta
släktgårdar vars för-
nämste innehavare
varit den rike
Storbonden
i Bortan.*

Mitt emellan Gunnarskogs kyrka och Bogens kapell ligger en liten undangömd by som kallas Bortan. Förr var den så gott som isolerad och levde sitt eget avskilda liv, nu är den genom radio, telefon och busstrafik knuten till den övriga världen. E. Fernow anför i sin beskrivning över Värmland att genom digerdöden blev Gunnarskogs socken så avfolkad att endast två människor levde kvar, nämligen en piga i Bortakan och en dräng i Ingersbyn. Dessa skulle, enligt vad en annan sägen förmälor, ha träffats vid kyrkan och sedan bildat hjonelag och blivit stamfäder för en senare befolkning.

I skattelängden för 1548 skrives namnet Borghetackenn och bonden heter Swenn. År 1613 har hemmanet tre åboar, nämligen Jöns och Anders Ivarson samt Enkian i Bortakan, troligen deras moder, vilka vardera skattade 12 Mark. År 1630 är Jöns ensam antecknad för skatten, Bortakan är då ett helt hemman.

Av den hastiga utvidgningen synes framgå att marken varit lättodlad, vilket kan ge stöd åt Fernows uppgift att gården varit upptagen före 1350. Att stenåldersfolk bott här, om också endast tillfälligtvis för fiske, framgår därav, att i en av de tre bäckar, som genomrinna hemmanet, kallad Östra bäcken, fann man 1925 en väl bibehållen stenyx med skafthål. Den tredje bäcken heter Hinnbäcken, vilket namn uppkommit därav, att man under Hannebalsfejden där "hinde upp" och nedgjorde en dansk strövkår, som varit inne och härjat på svensk sida.

Namnet Bårtakan förekommer så sent som 1732 i en köpehandling, utfärdad av en Hans Andersson i Bårtakan, som gjort jordebyte med sin syster Sigrid Andersdotter i Axland, men sedan skrives det Bortan. En ortssägen vill förklara namnets uppkomst därav att finnarna nord på skogarna då de buro sina döda till Gunnarskogs kyrka här nedlade bårarna, vilka be-

SITTSTUGA I BORTAN.

stodo av långa stänger, och sedan fortsatte likfärden med båt genom sjöarna Vassbotten och Bergsjön. Stället kallades Kyrkhögen och vägen, som ledde dit, Finnevägen. Ända till för en 30 å 40 år sedan kunde man se högen av bårar vid vägen. Säkert ansågs det farligt att borttaga dessa likbårar. Finnevägen går ännu från Bortan över Ekhöjden och Rödberget till Bogen.

I Domboken för 1641 24/10 är antecknat en rågångstvist mellan Bortans åboar och kronohemmanet Kyrkioskogen, varvid rågången fastställdes. Genom fastställelse av häradsgränsen för Jösse härad, vilket skedde vid ett häradsting i Prästegården i Arvika den 22—28/2 1666, kom gränsen mellan dessa båda hemman att löpa ömsom inom Eda och ömsom inom Gunnarskogs socknar, ett förhållande, som föranlett upprepade gränstvister, som ännu i dag äro olös-

ta, i det att ett område kallat "Tvis-ten" utgör en allmanning mellan Bortan, Kyrkioskogen och Bogen. 1684 företogs avvitrning av uppgårdshemmanet Axland, som upptagits av finnar på Båsebyns och Bårtans ägor. Det talas i Domboken om finnarna som "ändå sade emot, ehuru väl de bekommo till uppgårdshemmanet Axland i fyrkant, skog över 1/2 mil på var kant och allt behållen skog, blivandes efter delemännens mening, mer än 1/5 av allan skoghen".

Av detta framgår att finnarna voro rätt talrika norr om Bortan vid denna tid. Så sent som 1744 utgav en Erik Ersson i Axland en skuldsedel å 60 riksdaler courant med säkerhet i 1/4 hemman Axland. Förskrivningen är ganska intressant. Den lyder: "Som säkerhet sätter jag mitt underlagda arbete, eller så kallad stubberätt i Axland, utbytt i 1/4, som jag upptagit av oröjd mark medan jag lev-

de samman med min förra hustru Karin Karlsdotter". Lånet skulle kvarstå så länge låntagaren kunde betala ränta 1 för 20, alltså 5 proc.

Det ser dock ut som om äganderätten till dessa skogshemman varit ganska osäker, och vad finnarna vidkommo, så fingo många gå från gård

GÅRDENS NUVARANDE ÄGARE
AUGUST PETTERSSON.

och grund. Även Bortan var i början av 1600-talet förläning. I Domboken för 1685 finnes antecknat: "Varit gammalt Länsmanshemman uti Jösse Härad, vartill det ännu innehaves av Länsmannen Dersamma-städes Anders Nilsson på kön och Boställning"

I dokument från denna tid benämnes Bortans innebyggare stundom åboar, stundom ägare, och trängda synes de ha varit på alla sidor, ty vid laga ting i Strand, Ny s:n, 1712 klagade Bortans ägare på sina grannar i Treskog, Kyrkekogen och Kolstan, för att de gjorde åverkan på deras skog genom löv- och nävertäkt. Rätten dömde också nämnda hemman att böta 40 Riksd. Silvermynt och förbjöd vidare intrång. Efter delningen med Axland var Bortans skog 1 mil lång och 1/2 mil bred.

Gränserna torde i början varit oklara och föga respekterade, därpå tyda ju de talrika gränsetvisterna. G. Schröder omnämner att "då Pekka Huskoinen skjutit björnen i trakten av nuvarande Bogen, trodde han att Bortaborna, som träffade på honom ville kräva björnen eftersom han skjutit den på deras skog, och sade därför: Ni må taga björnen men bogen behåller jag, ty det är finnsed. De svarade honom då att han fick behålla hela björnen ty det var ej på deras skog och de voro tacksamma därtill, ty den hade rivit flera av deras kreatur." Trakten kallades därefter Bogen.

En av de första innebyggarna i Bogen hette, enl. Djurklo, Peter Skisa, och på 1630-talet är Bogen i en skattelängd upptaget som finnehemman. 1741 ägdes Bogen av Chrispin Löwenhielm. Efter denna hilla axplockning ur dokument från den första bebyggelsen anföres här en ättartavla över en Bortansläkt, vilken under fyra århundraden spelat en stor roll i hemmanets historia:

1. Swann i Boretaken, f. omkr. 1500, akattade till Elfsborgs lösen 1540.

2. Iwar Swenneon?, f. omkr. 1636, En-

kan levde 1613 och lade då skatt.

3. Anders Iwarsson, f. omkr. 1680, skattade Hka med modern 12 mark. Brodern Jöns var 1630 skriven för skatten.

4. Elias Andereson, f. omkr. 1620.

5. Måns Eliasson, f. 1660, g. m. Karin Ersdotter, f. 1665. Hon var dotter till Erik Olsson från Treskog, som förde Bortans åboars talan mot kronan vid tvist om gränsen mellan Bortan och kronohemmanet Kyrkskogen 1666. Mågen Måns Eliasson förde samma talan 1709.

6. Ivar Månsson, f. omkr. 1690, död 1760, g. m. Sigrid Andersdotter från Axland.

7. Nämndemannen Måns Ivarsson, f. omkr. 1729, död 1/1 1783, g. m. Kjärstin Nilsson från Prestegården, f. 1730, död 5/2 1802.

8. Bergsmannen Jon Månsson, f. 20/9 1770, död 20/12 1828, g. m. Marit Jonsson, f. 2/2 1765, död 2/3 1841.

9. Nämndemannen Måns Jonsson, f. 10/7 1792, död 21/1 1861, g. 1:sta g. m. Maria Persdotter från Treskog, g. 2:dra g. m. Maria Andersdotter, f. 1800, död 8/8 1859.

10. Dottern i 2:dra giftet Stina Månsson, f. 27/8 1843, död 1/7 1926, g. m. Petter August Jonsson från Granberget, f. 2/3 1849, död 18/4 1919.

11. Deras son, nuvarande ägaren: August Pettersson, f. 30/3 1878, g. m. Stina Persdotter, f. 26/5 1883.

12. Deras barn: Johannes och Elsa Pettersson, resp. 23 och 19 år.

De fyra första släktleden äro visserligen obevisade, men med kändedom om hur envist släkten på denna tid hängde fast vid fädernetorvan, har man all anledning att antaga att släktföljden är riktig. Möjligt är att Anders eller Jöns Iwarsson är far till Elias, i vilket fall denne skulle hetat Jönsson.

Att släktgården Tomta kan betraktas som släktens äldsta hemvist synes framgå av själva namnet, men även en gammal sägen, bevarad av en min-

nesgod person, som dog för några år sedan vid hög ålder, synes bevisa detta. Enligt denna skulle släktens äldste representant ha hetat Erik Olsson och kommit från Treskog, men han var endast svärfar till Måns Eliasson och torde först på ålderns dar ha blivit bosatt i Bortan. Det finns inga dokument som bevisa detta, men troligen var han en mycket inflytelserik man och kom därför att bevaras i gott minne.

Om dottersonen Ivar Månsson är inte mycket känt, det är som om han kommit utom händesernas ram, kanske därför att han gift sig med en finnjänta från Axland. Förhållandet mellan finnar och svenskar var denna tid inte så gott och då en svensk gifte sig med någon av "finnadels" döttrar ansågs det nog inte bara vara det fina skinn, som drog, utan det var allt troldom med i spelet också.

Det är först med Måns Ivarsson, storbonden, "storsvensken i Bortan", som släkten steg fram som en av de främste i gränsbygderna. Han synes ha besuttit svenskens vidsynhet, parad med finnens sega uthållighet, vilka egenskaper förde honom fram till nämndemansvärdigheten och fjärdingsmanstjänsten.

Sträng och oböjlig, mån om sina egna intressen när dessa brötes mot finnarnas, blev han bland dessa, ofta okunniga och misstänksamma ekogebor, ansedd som själva inkarnationen av allt storsvenskt, och de historier, som länge gingo i skogarna, kom att ställa honom i en skev dager. Hans sammandrabbningar med finnarna kommo nog inte att få ett så olyckligt slut som det Schröder beskriver, men nog eökte finnarna att märka honom,

och otroligt är inte att det svåra sår han fått i huvudet år 1761, och som kostade honom 100 Daler Silvermynt i läkarearvode till Fältskären Tingelholm, orsakats av en finnes yxa, även om det inte varit Mats Kajland, som hållit i skaffet.

Anledning till missämja saknades inte enär Måns Ivarsson utsträckte sin intressesfär ända bort till Tvällshöjden, således på Axlands obestridliga mark, och här svedjade och rågsådde. Härför fick han dock den 2/9 1780 böta 2 Riksd. Specie, därför att svedjan ej varit utsyad enl. lag. Emellertid torde han i stort sett varit i sin fulla rätt, då han ägde jord även i Axland. Han ägde 1/6 Bortan, 1/24 av Axland och 1/12 av Stommen.

Då han 1783 dog visade bouppteckningen att han varit en förmögen man. Av silver ägde han 8 stora förgyllda bägare och 7 mindre oförgyllda, av tenn 18 fat, 2 stop och en flaska, av koppar 9 pjäser och av mässing 19 pjäser. Porslin var denna tid sällsynt i svenska bondehem, men han hade dock 4 tallrikar, 1 smörask och 1 krus. Ordet skrives i bouppteckningen med det tyska porsellan. Allt det övriga lösöret är mycket talrikt. Av böcker fanns endast bibel, 3 psalmböcker och Adami Postilla. Bland kläden är antecknat: ett blått sparlakan, 2 våder tapeter av finnväv. Kreatur fanns 34 kor, stutar och kvigor på hemgården, samt 26 på torp och hos andra insatta, 4 hästar, 4 svin, 34 får och 27 getter. Alltså syntes man här inte tagit någon hänsyn till förbudet att hålla getter på skogen.

En intressant upplysning kan man

få om kommunikationemöjligheterna därav att förteckningen upptager 17 släder men endast "ett par karrhjul". Av binäringar synes fisket varit viktigast. Av redskap härför fanns, utom en båt, 27 gädd- och mörtnät och 4 ryssjor. Spannmålen var knapp, möjligen hade skörden det året slagit fel, nu i januari fanns endast 1 tunna råg, 4 tunnor bjugg, 20 tunnor havre, i flaska ärter för både människor och djur samt till utsäde.

Den 8:de i släktföljden Jon Månsson blev efter faderns död arvtagare till Tomta. Utom sonen Jon hade Måns Ivarsson fyra döttrar: Kjärstin, g. m. Nils Persson i Treskog, Maria, g. m. Daniel Larsson i Bortan, Karin, g. m. Brynte Jonsson i Bortan, och Märta, g. m. Jon Persson i Lövskog.

Jon Månsson titulerades bergsman, vilket förutsätter att han drev gruvrörelse eller eljest var intresserad i sådan. I Ekhöjden skall finnas en koppargruva, som varit bearbetad i äldre tider. Möjligt är att Jon Månsson upptagit denna. I Mögejöhöjden lär finnas ännu en gruva, men man har ej lyckats att få reda på vad slags mineral den innehåller. Engelsmän, som undersökt den, vilja ej säga vad den innehåller, men de önska köpa gruvan, och när malmen sänts till svensk analys, har man svarat, att sådan malm förekommer ej i Sverge. — Det kan också hända att Jon Månsson haft någon del i Treskogsbruket. Att släkten haft beröring med smideshanteringen framgår av en handling från 1776, då en Johan Lilja krävde Måns Ivarsson på en utebliven leverans av 17,000 spik.

Efter modern Kjärstin Nilsdotters

död 1802 företogs arvskifte, varav framgick, att Måns Ivarsson i livstiden sörjt väl för de efterkommande, som ej själva ägde jord på annat håll. Dessa utlöstes förmodligen med penningar, ty vid arvskiftet äro de ej nämnda. Åt mågen Brynte Jonsson, g. m. Märta, hade Måns uppbyggt Stenbacken 1776. (Detta ställe är nu ur släkten och nedrivet. Här var Jou Månsson, en av de bästa historieberättare jag känt, född.) Hälsrud, där änkan bodde vid sin död, uppbyggdes 1790 åt mågen Nils Persson, g. m. Kjärstin, och Daniel Larsson, g. m. Maria. Den förra bodde emellertid senare på sin hemmansdel i Treskog.

Hur levnadsförhållandena vid denna tid höllo på att omgestaltas visar förteckningen över lösöret. Silverbärgare finnas ännu, men det har tillkommit 9 matskedar och 7 teskedar av silver. 12 tennfat finnas, men porslinet har ökat betydligt: 68 tallrikar, djupa och flata, 2 kaffekannor och 5 par koppar visa att kaffet gjort sitt intåg i de värmländska skogsbygderna. Koppar- och mässingföremålen äro ännu talrika, linneförrådet har upptagit borddukar, lakan och gardiner. 5 speglar ha tillkommit och 13 styrelolar visa att de väggfasta sätenas tid är förbi. Slidknivarna ha efterträtts av bordknivar, men gafflar saknas ännu. Vägarna ha förbättrats, ty nu finns en åkkärra och en arbetskärra, de gamla kärrhjulen äro dock kvar. Jakten har börjat, ty det finns en lodbössa. Men det märkligaste är väl ändå ett tröskverk, värderat till 40 Riksdaler.

Jon Månssons livsverksamhet in-

träffar under en för jordbruket synnerligen bekymmersam tid. Som skogen emellertid nu började få värde, så torde denna ha varit släkten en god hjälpkälla. År 1808 hade timmerdriften börjat med 40 tolfter timmer. Den ökade 1809 till 61 och 1810 till 158 tolfter. Att det varit grov skog visar märklistorna från 8 till 16 tum i topp och 16 fots längd. Månsson synes en tid varit ombud för någon uppköpare, ty han tituleras i en del handlingar timmermärkare.

Husbehovet av säd maldes på de små skvaltkvarnarna, som anlades i bäckarna, där något fall fanns. År 1804 inspekterades dessa av kronans ombud, varvid det i Bortan fanns tre kvarnar, därav två olagliga. Ombudet synes dock varit en hyggelig man, ty ägarnaingo behålla dem mot en låg mälldranta som husbehovskvarnar. År 1817 fanns i Bortan en saltpeterlada, till vilken bönderna levererade urin. Ladan torde varit liten eller priset på urinen lågt, ty kostnaden belöpte sig ej till mer än 7 å 8 Riksd. pr månad.

År 1809 bodde 27 åboar i Bortan, de flesta på ett eller annat sätt besläktade till Tomta. Dessutom funnos på utgårdar och torplägenheter 15 brukare. Vid denna tid ägde hemmanet en gemensam kyrkbåt, med vilken man färdades till Gunnarskogs kyrka. Det var 18 ägare till den, och en av dem försökte en gång frakta järn med båten från Rexed till Allstakan. Han blev stämd och måste betala 2 öre för vart lispund järn han fraktat. Då det var 50 skeppund, blev det en dyr frakt. Man var rädd om sin kyrkbåt, och myndigheterna tyckte väl det var helgerån att frakta järn

med en sådan. Alltså har inte VärmeIn och Brunskogsborna varit ensamma om att ha haft kyrkbåtar i västra Värmland.

Nämndeman Måns Jonsson var gift två gånger, första gången med Maria Persdotter från Treskog, å vars hemmanslott han bodde till 1823, då han flyttade till Bortan och skötte egendomen åt sin far, som då var sjuklig.

Jon Månsson dog 1828. Av bouppteckningen framgår, att han utom sonen Måns hade döttrarna Stina, g. m. nämndemannen Nils Danielsson, Märta, g. m. Olof Nilsson, och Karin, g. m. Elof Olsson i Bortan. Bland värdesaker hade nu tillkommit 1 silverur, värderat till 40 Riksd., 1 spanskrör med silverbeslag, båda insignier på storbondevärdighet. Två hagelgevär hade tillkommit. Då Jon hade båt i såväl Lövsjön som Bergsjön och dessutom en liten "prom" i tjärnen, har man all anledning antaga att han varit ivrig jägare och fiskare.

"Sittestugan", som boningshuset kallas, fick nu övertagas av sonen Måns Jonsson, sedan han dock först löst ut svågrarna med 111 Riksd., 5 skill., 4 runstycken (1 runstycke var ungefär 1/2 öre). Man var noga med delningen i forna tider. Till Måns "lotterades" vid arvskiftet såväl klokan som spanskröret, och han förstod inte bara att uppbära storbondevärdigheten utan blev också nämndeman för Gunnarskogs socken.

En tid efter det han tillträtt fädernegården Tomta dog hans första hustru, och han gifte om sig med Maria Andersdotter och fick med henne sex barn, 3 pojkar och 3 flickor. Den yngsta av flickorna, Stina Månssdot-

ter, blev gift med Petter August Jonsson från Granberget. Hon och syskonen brukade sedan egendomen gemensamt. Den omfattar nu 20 tunnland åker och 300 tunnland bibehållen skog och föder 8 kor, 2 hästar och en del smådjur.

Det vore inte i Värmland om inte en sådan gammal gård skulle haft sina tomtar och sin sägenskatt. Det berättas att släkten haft mycket gott av tomtarna — "Tösser" som de här kallades. Ända sedan Erik Olssons tid hade så varit förhållandet fast man höll på att göra sig ovän med dem. Han hade nämligen, då han bodde i Treskog, byggt en ny ladugård över deras dagligstuga så att korna stallade på bordet för dem. Han var dock förständig nog att riva ned ladugården och flytta den till en annan plats, och sedan voro tomtarna hans bästa vänner. De följde honom även när han flyttade till Bortan och utsträckte sin

välvilja även till mågen och därmed till Tomtesläkten. Måns Ivarsson hjälpte de en gång på ett oväntat sätt. Ivarsson höll på med skörden, och det såg ut att bli frost, varför han med en bekymrad blick på sitt vackra körgärde yttrade: "Om ja hade då här bygg-gärdet nola stuga skuret inna möran, skulle ja g. te den bästa koa". Om natten vaknade husfolket vid att det skar noll om stugan och så ärle de någon rop: "Skär lie å binn bann, du lelle görvamm, tänk på koa i fjuse!" På morgonen då folket vågade sig ut, var hela gårdet skuret, mer när de kommo ned i ladugården, så var den bästa ko bortta.

Säkert är att man länge höll gamla sedvänjor vid makt på Tomta och ej

stökade sent på kvällarna eller störde ratton med något bråkande arbete en god sed som man kunde ha gott av att praktisera liksom allvännare även nu för tiden.

En dag trüde jag in i den gamla släktgårdens ståtliga byggnad, som trotsat två århundraden och ännu är väl bibehållen. Jag hälsar på nuvarande ägaren August Pettersson och hans hustru Stina Persdotter. Den värmländska gästfriheten förnekar sig aldrig. Jag bjudes genast till kaffebordet. Vaj jag först observerar är den väldiga trindespiseln. Den är ett fullkomligt under av murarkonst med sina pilastrar och tandlister och orneringar. Jag vet mig endast en gång förest ha sett en dylik, och det var i Luketorp i Lekvattnet. (Härleder sig männe sambandet från en gemensam murarmästare eller av finsk smakriktning?)

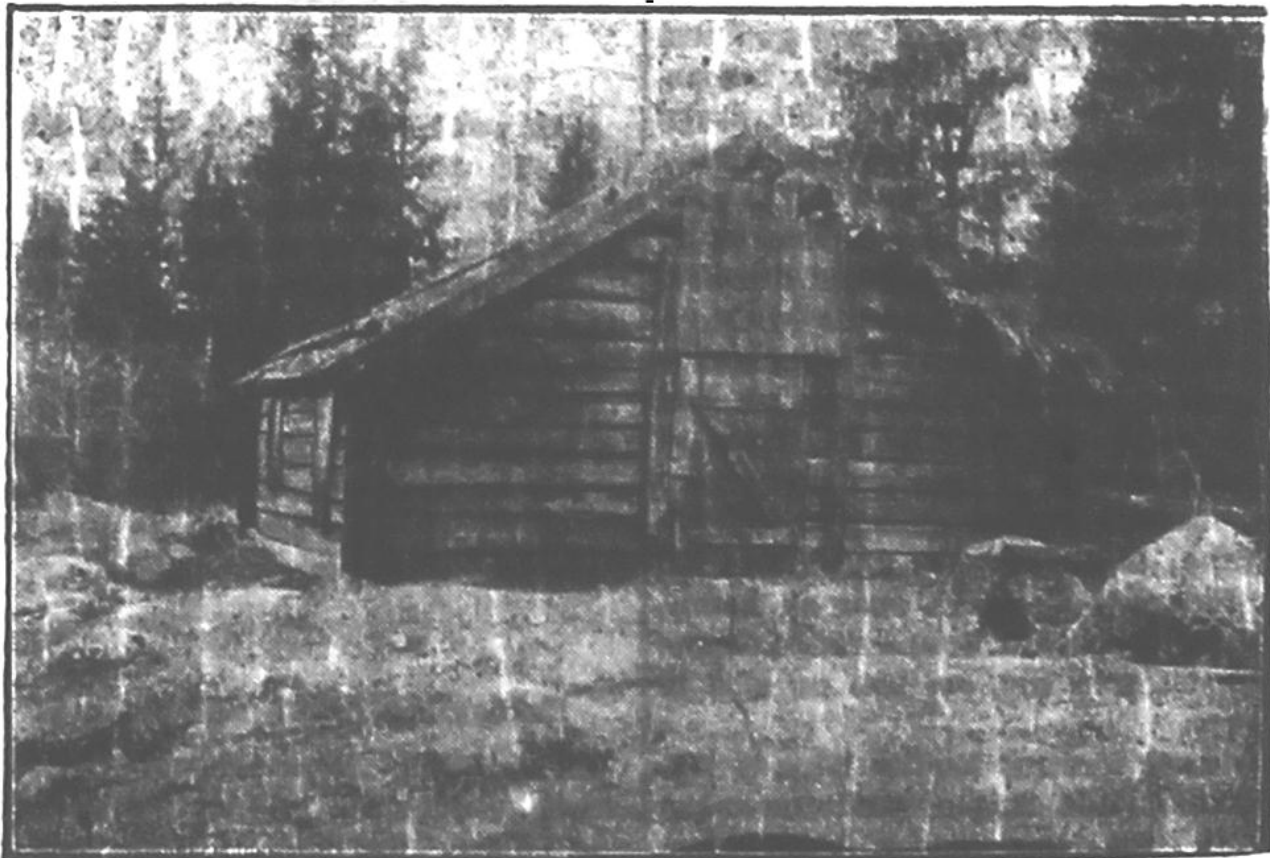
Även övre nattstugan har en lika-

dan spis. Möbleringen är hållen i en gammaldags allmogestil, ehuru de flesta möblerna äro nya. Men vad som mest fångar uppmärksamheten, är de väldiga bokskåpen, fyllda med böcker av världslitteraturens främste. Det är inte bara en boksynt och läsgirig man jag här gästas, utan en bokestöt. Har i all världen, utbrister jag, har hr Pettersson kommit att skaffa sig så många fina böcker?

Med en intelligent glimt i ögonvrån svarar han: "Jag tycker det är roligt att ha böcker, andra köpa bilar, jag köper böcker. Det är ett sällskap, och jag vill alltid ha så många att det är någon som jag inte läst."

Jag måste buga mig. Gratulerar! — Tänk om alla, som slösa bort sina penningar på onödiga ting, köpte böcker för dem i stället. Jag undrar hur livet skulle te sig då i gamla Sverige om en mansålder.

Carl Erco

ETT GAMMALT "SOMMARFJUS" I BORTAN.